

A Sociological Reflection on Jalal Al Ahmad's Latest Fiction With a Look at Lucien Goldman's Theory

Mohsen Mohammadi Fesharaki ^{1*} | Afsane Ghafouri ²

1. Corresponding Author, Associate Professor in Persian Language and Literature, University of Isfahan, Isfahan, Iran. E-mail: m.mohammadi@ltr.ui.ac.ir
2. PhD Student in Persian Language and Literature, University of Isfahan, Isfahan, Iran. E-mail: A.ghafouri321@gmail.com

Article Info

ABSTRACT

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 26/08/2021

Received in revised form:
12/03/2022

Accepted: 11/04/2022

Keywords:

Sociology of Literature,

Theory of genesis Formative,

Lucien Goldman,

Jalal Al Ahmad,

Stone on the Grave.

Social criticism, concerning the relationship and interplay of society and literature, is referred to as a literary criticism and is an instrument for the study of the social structures of literary texts. Lucien Goldman, a sociology theorist of literature, has presented views on the meaningful relationship of literary structure of texts, especially novels, with social constructs, by genesis formative design. The present study, following a sociological point of view borrowing its general principles from Goldman's social views, attempts to evaluate the latest fictional work of the contemporary realist writer Jalal Al Ahmad (Sangi Bar Guri) and, through that, the criteria that are appropriate to the structures of the author's era are examined. This novel Examines and analyzes appropriate criteria to the structures of the author's society. The findings indicate that Jalal Al-Ahmad, in one of the most important concerns of his personal and family life, explicitly and delicately refers to the common social components of his life and tend to believe that this link is required to design and criticism. He has dealt with the cultural, political and social problems of his life.

Cite this article: Mohammadi Fesharaki, M. & Ghafouri, A. (2024). A Sociological Reflection on Jalal Al Ahmad's Latest Fiction With a Look at Lucien Goldman's Theory. *Journal of Research in Narrative Literature*, 13 (1), 215-240.

© The Author(s).

DOI: 10.22126/RP.2022.6863.1410

Publisher: Razi University

Extended Abstract

Introduction:

The element of society is one of the forms of literary criticism which aims at examining the relationship and mutual influence of society and literature. This type of criticism is considered as a hang-up for the social structures of literature. Lumin Glaman, a researcher and theoretician of the sociology of religion has proposed some components in the context of the connection between addition toward the literary structure of time, and social structures by presenting the viewpoint of constructionism in the poem. The charter of the Persian language remained open. The current research is based on a sociological perspective that borrows its general principles from Guldehan's social views. "Sangi Bar Guri", referred to as the latest fictional work of Jalal Al Asl Tostdeh (a contemporary realist), examines and extends the appropriate criteria with the structures of the author's contemporary society. The findings of the research indicate that Al-Ahmed in Sangi bar Guri connected one of the most important aspects of his personal life with a great deal of subtlety to the common social structures of his time and in the shadow of this link cultural, political and social issues. He has presented and criticized such issues all over his lifetime. According to the criteria presented in Goldmann's theory, the most basic component of the above-mentioned point of view is the social class, and each of the individuals belong to diverse groups or social classes. Furthermore, his world is affected by the norms of those classes and groups. Therefore, the creator of the literary work is not an individual, however, is a social class and the writer is actually the mediator of the worldview of that class to his audience. There is a mutual relationship between the social and cultural components of the society and the literary structures of the texts, and literary works (especially stories) are considered as a tool for projecting the cultural, economic, and social problems of different classes of society. The middle and weak class of the society (problematic class), which contains most of the writers of literary texts, try to raise their suppressed needs by presenting the problems of the society, even if their efforts do not reach the desired result. The influence that the author of the text takes from the society can cause various reactions from him, such as the rejection of rebellion, surrender or a combination of various thoughts. Every human behavior is a meaningful response to a specific situation, deconstruction, and structuralism which can also be a meaningful response to the prevailing conditions. This component is related to the concept of dialectics, which is one of the basic concepts of Guldehan's thought. It is linked to the society and leads to a balance in cultural and social conflicts. The dialectic of Goldman and the followers of the Marxist school expresses the thoughts and views of the turn which are an effort from the contradictions and social contradictions are born when Incidents occur in the literary work, and the psychology of the characters is formed through those incidents. Jalal Al Ahmad, in his latest work of fiction, as a member of the middle class and a problematic member of the society, refers to the problems of couples who are blessed by the father and Motherhood, the shadow of these references, the kind of view that people in the society have about this problem, while describing his childlessness and the efforts made by him and his wife to fill this. In this direction, he tries to respond to his inner need, which has both a family aspect and social classes, and during this effort, he shows various reactions, including accepting the rejection of

the rebellion and finally surrendering. Al Ahmed adheres to the traditions due to his family upbringing and cannot accept them completely. He thinks about structuralism and, on the other hand, wants to break the structure. Due to this intellectual and spiritual duality in dealing with the problem of childlessness, he experiences various contradictions and seeks to find a new solution to save himself from confusion. The hero of the story finally fails to reach his goal. A child is a stone on the grave of happy parents, so the need to have children is only to preserve the name and the continuation of the human race, and this necessity is derived from It is sati that the author tries to be its end point.

تأملی جامعه‌شناسانه در آخرین اثر داستانی جلال آل احمد با نگاهی به نظریه لوسین گلدمن

محسن محمدی فشارکی*^۱ | افسانه غفوری^۲

۱. نویسنده مسئول، دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.
رایانامه: m.mohammadi@ltr.ui.ac.ir
۲. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.
رایانامه: A.ghafouri321@gmail.com

اطلاعات مقاله

چکیده

نقد اجتماعی که مضمون آن بررسی ارتباط و تأثیر متقابل جامعه و ادبیات است، از اقسام نقد ادبی به‌شمار می‌رود و دست‌آویزی برای مطالعه و بررسی ساختارهای اجتماعی متون ادبی محسوب می‌شود. لوسین گلدمن، نظریه‌پرداز جامعه‌شناسی ادبیات، با ارائه طرح ساخت‌گرایی تکوینی دیدگاه‌هایی را در زمینه ارتباط معنادار ساختار ادبی متون، به‌ویژه رمان، با ساختارهای اجتماعی مطرح کرد. پژوهش حاضر بر آن است تا با نگاهی جامعه‌شناسانه که اصول کلی خود را از دیدگاه‌های اجتماعی گلدمن وام گرفته است، سنگی بر گوری، آخرین اثر داستانی نویسنده رنالیست معاصر، جلال آل احمد را در بوته سنجش و ارزیابی قرار دهد و از خلال آن معیارهای متناسب با ساختارهای جامعه روزگار مؤلف را بررسی و تحلیل کند. یافته‌های پژوهش بیانگر این مطلب است که جلال آل احمد در داستان سنگی بر گوری یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های زندگی شخصی و خانوادگی خود را با صراحت و ظرافت تمام به مؤلفه‌های اجتماعی رایج در زمان حیات خویش پیوند داده و در سایه این پیوند به طرح و نقد معضلات فرهنگی، سیاسی و اجتماعی مقطعی از دوران زندگی خود پرداخته است.

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۰۴

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۰/۱۲/۲۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۱/۲۲

واژه‌های کلیدی:

جامعه‌شناسی ادبیات،

نظریه ساختارگرایی تکوینی،

لوسین گلدمن،

جلال آل احمد،

سنگی بر گوری.

استناد: محمدی فشارکی، محسن؛ غفوری، افسانه (۱۴۰۳). تأملی جامعه‌شناسانه در آخرین اثر داستانی جلال آل احمد با نگاهی به نظریه لوسین

گلدمن. پژوهشنامه ادبیات داستانی، ۱۳ (۱)، ۲۴۰-۲۱۵.

ناشر: دانشگاه رازی

حق مؤلف © نویسنده گان.

DOI: 10.22126/RP.2022.6863.1410

۱. پیشگفتار

در روش نقد اجتماعی ارتباط متقابل ادبیات و جامعه بررسی می‌شود. در این شیوه از نقد ادبی «تأثیری که ادبیات در جامعه دارد و نیز تأثیری که جامعه در آثار ادبی دارد، مورد مطالعه است» (زرین کوب، ۱۳۷۴: ۷۲).

انسان موجودی چندبعدی است که شخصیت او علاوه بر جنبه‌های درونی و فردی از ابعاد اجتماعی تأثیرگذار و تأثیرپذیری نیز برخوردار است؛ به این مفهوم که وی را نمی‌توان موجودی مستقل دانست که هیچ‌گونه پیوندی با محیط پیرامون خود ندارد و در حصار فردیت خویش زندگی می‌کند. با تأیید واقعیت مذکور می‌توان گفت هریک از افراد جامعه هم آمیزه‌ای از ویژگی‌های فردی، همچون اعتقادات، باورها، دیدگاه‌ها و عواطف انسانی هستند و هم نماینده گروه‌ها و طبقه‌های مختلف فرهنگی و اجتماعی به حساب می‌آیند.

«هر فردی عضو چندین گروه است؛ به نحوی که آگاهی او آمیزه‌ای یکتا و خاص از عناصر آگاهی‌های جمعی گوناگون و اغلب متضاد است» (گلدمن، ۱۳۹۰: ۵۴).

رمان که محصول خلاقیت فردی و اجتماعی نویسنده اثر ادبی است، عرصه نمایش واقعیت‌های گوناگون اجتماعی است و بیش از هر اثر دیگری ابعاد اجتماعی، فرهنگی، تاریخی و سیاسی جامعه مورد بحث مؤلف را در خود منعکس می‌کند.

جلال آل احمد از آن دسته نویسندگانی است که واقع‌گرایی اجتماعی در همه آثار بازمانده از او متبلور شده، حتی در پردازش مفاهیم اثری چون سنگی بر گوری که در آن یکی از دغدغه‌های زندگی خصوصی خویش را مطرح کرده است، از ارائه مضامین اجتماعی و نقد معضلات و ناهنجاری‌های جامعه خود غافل نشده است.

پژوهش پیش رو حاصل بررسی و تحلیل مضامین اجتماعی مطرح شده در آخرین تألیف داستانی آل احمد است که ضمن اشاره به ابعاد فردی و روانی زندگی شخصی مؤلف، واقعیت‌های فرهنگی و اجتماعی مرتبط با یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های خانوادگی وی، یعنی عقیم‌بودن و بی‌فرزندگی را ارائه می‌کند.

شایان ذکر است میان پژوهشگران حوزه داستان و داستان‌پردازی در زمینه تعریف رمان و داستان غالباً اختلاف نظرهایی وجود دارد. سنگی بر گوری را می‌توان به دلیل برخورداری از ویژگی‌هایی چون پیرنگ، گره‌افکنی، گره‌گشایی، گفت‌وگو و... نوعی داستان کوتاه به‌شمار آورد که به شیوه

گزارش و شرح حال نگارش شده است؛ همچنین تک‌گویی و خودگویی که یکی از روش‌های داستان‌نویسی به حساب می‌آید، در این اثر بارز است.

۱-۱. پرسش‌های پژوهش

- موضوع داستان سنگی برگوری که برخاسته از فرهنگ جامعه مورد نظر آل احمد است، تا چه حدی با مؤلفه‌های نظریه ساختارگرایی گلدمن در ارتباط است؟

- دغدغه ذهنی آل احمد در این داستان، یعنی فرزندآوری که حاصل تضادها و دوگانگی‌های درونی وی بوده، با اصول نظریه گلدمن ارتباط پیدا می‌کند، در نهایت به چه نتیجه‌ای ختم می‌شود؟

۱-۲. روش پژوهش و چارچوب نظری

در این بررسی روش کار توصیفی-تحلیلی و شامل تحقیق در نظریه ساختارگرایی لوسین گلدمن، بررسی جنبه‌های اجتماعی سنگی برگوری و تحلیل مباحث مطرح شده در داستان با توجه به مؤلفه‌های نظریه گلدمن بوده است.

۱-۳. ضرورت و هدف پژوهش

امروزه برای فهم بهتر متون ادبی از روش‌های مختلفی استفاده می‌شود. تطبیق نسبی ساختارهای آثار منظوم و منثور فارسی، با مؤلفه‌های نظریات ارائه شده در حوزه جامعه‌شناسی، یکی از این شیوه‌ها به‌شمار می‌آید که در راستای فهم بهتر و برداشت دقیق‌تر از متون ادبی صورت می‌گیرد. بررسی آثار ادبی، به‌ویژه داستان‌هایی که حاوی موضوعات اجتماعی و فرهنگی است، با توجه به اصول نظریه ساختارگرایی لوسین گلدمن در سال‌های اخیر مقبولیت خاصی یافته است. پژوهش حاضر نیز در همین راستا انجام گرفته است.

در سال‌های اخیر در زمینه تحلیل آثار ادبی با توجه به نظریه‌های جامعه‌شناسی پژوهش‌هایی صورت گرفته است. آثار آل احمد نیز در تعدادی از این پژوهش‌ها بررسی شده‌اند؛ از آن جمله است: مقالات «نقد جامعه‌شناختی داستان سه‌تار جلال آل احمد با رویکردی به خلاقیت نویسنده و شگردهای زیبایی‌شناختی داستان» از اشرف خسروی و فخری زارعی، «بررسی تطبیقی مضامین اجتماعی در رمان *ابن‌الفقییر* اثر مولود فرعون و داستان *مدیر مدرسه* اثر جلال آل احمد» از فاطمه قادری، مریم کیانی و مرضیه کاظمی زهرانی، «سنگی برگوری، دغدغه مرگ در اعترافات آل احمد» از بهناز علی‌پور

گسگری و «بررسی روان‌شناختی کتاب سنگی بر گوری جلال آل احمد ۱۳۶۰» از حسین کاویانی و اشرف‌السادات موسوی.

اما در زمینه بررسی و تحلیل جامعه‌شناسانه داستان سنگی بر گوری تاکنون کار پژوهشی مستقلی انجام نگرفته و مقاله حاضر از این حیث دارای نوآوری است

۲. مبانی نظری پژوهش

۲-۱. جامعه‌شناسی ادبیات و رمان

جامعه‌شناسی ادبیات، از شیوه‌های نوین و کارآمد نقد آثار ادبی به‌شمار می‌رود.

«این شیوه جامعه‌شناسی، اثر را پدیده‌ای اجتماعی می‌داند و معتقد است که ساختارهای جهان آثار ادبی با ساختارهای ذهنی برخی از گروه‌های اجتماعی همخوان است و یا با آن‌ها رابطه‌ای درک‌پذیر دارد» (اسکارپیت، ۱۳۷۶: ۱۵).

نویسندگان آثار ادبی هنرمندان خلاق هستند که حقایق آشکار و نهان محیط پیرامون خویش را با نگاهی موشکافانه درمی‌یابند و آن را در ظرف آثار خویش می‌گنجانند تا سندی واقع‌گرا برای درک اوضاع جوامع بشری ترتیب داده، اذهان مخاطبان را به سوی فهم واقعیات اجتماعی سوق دهند؛ از این رو، بیراه نیست که گفته‌اند:

«متداول‌ترین شیوه یافتن روابط ادبیات و جامعه، مطالعه آثار ادبی به‌عنوان مدارکی اجتماعی و تصاویری فرضی از واقعیت اجتماعی است... از ادبیات می‌توان به‌عنوان سند اجتماعی به‌دست آوردن نکات کلی تاریخ اجتماعی استفاده کرد» (رنه ولک و آوستن وارن، ۱۳۷۳: ۱۱۰).

جامعه‌شناسی ادبیات، شاخه‌ای از دانش جامعه‌شناسی است که با برقراری ارتباط میان مؤلفه‌های اجتماعی و ساختارهای ادبی متون، تأثیر متقابل ادبیات و اجتماع را بر یکدیگر بررسی و تحلیل می‌کند و از این رهگذار به واقعیاتی درباره فرهنگ و جهان‌بینی طبقات مختلف جامعه دست می‌یابد. این شاخه از جامعه‌شناسی «با روشی علمی جوهر اجتماعی آثار ادبی، شرایط و مقتضیات محیط اجتماعی دربرگیرنده و پرورنده شاعر و نویسنده، جهان‌بینی و موضع فکری و فرهنگی آنان، مباحث و موضوعات و سفارش‌های اجتماعی مورد توجه در آثار ادبی را مورد مطالعه قرار می‌دهد» (ترابی، ۱۳۸۰: ۵).

نظریه پردازانی چون میخائیل باختین، گئورگ لوکاچ، لوسین گلدمن و... که تحت تأثیر مکتب مارکسیسم به ارائه دیدگاه‌هایی در زمینه جامعه‌شناسی ادبیات پرداخته‌اند، ادبیات و آثار ادبی، به‌ویژه رمان را ابزاری برای طرح معضلات فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی طبقات مختلف جامعه دانسته‌اند و معتقدند طبقه ضعیف و متوسط اجتماع یا به تعبیری طبقه مسئله‌دار جامعه که نویسندگان متون ادبی می‌توانند نمایندگان آن طبقه در نظر گرفته شوند، از طریق بیان معضلات اجتماعی خود در قالب آثار ادبی تلاش می‌کنند تا خواسته‌های مورد بی‌مهری واقع‌شده خود را مطرح کنند و به آرمان‌های آزادی‌خواهانه خویش نزدیک شوند؛ چنین است که «ادبیات در نگاه مارکسیست‌ها وسیله‌ای برای رسیدن به انقلاب پرولتاریا و از بین رفتن سرمایه‌داری دیده می‌شود» (رضی و همکاران، ۱۳۹۲: ۹۳۵).

نویسنده رمان «اطلاعات زندگی اجتماعی را تحلیل و بعد تفسیر می‌کند» (زرافا، ۱۳۸۶: ۱۱) و این‌گونه به طرح و نقد حقایق اجتماعی می‌پردازد. تحلیل‌گران اجتماعی رمان را فرم ادبی جامعه بورژوا می‌دانند که افراد متعلق به طبقات متوسط جامعه در آفرینش آن نقش دارند (ر.ک: غلام، ۱۳۸۳: ۱۵۱).

۲-۲. لوسین گلدمن جامعه‌پژوه ساختارگرا

لوسین گلدمن در سال ۱۹۱۳ در شهر بخارست دیده به جهان گشود و دوران کودکی خود را در یکی از شهرهای کوچک رومانی سپری کرد. او پس از اخذ دیپلم تحصیلاتش را در رشته حقوق ادامه داد و به تحقیق و تفحص در زمینه اندیشه‌های مارکسیستی پرداخت. در سال ۱۹۳۴ موفق به دریافت مدرک دکترای اقتصاد سپس لیسانس زبان آلمانی و فلسفه شد. از همان زمان بر مؤلفه‌های بنیانی اندیشه خویش، به‌ویژه مقوله کلیت که محور اصلی آثار اوست، تسلط پیدا کرد. جامعه‌پژوه رومانیایی در سال ۱۹۵۹ پژوهش‌های دیالکتیکی خود را که شامل بررسی‌های نظری مارکسیستی درباره مسائل جامعه‌شناسی، جامعه‌شناسی ادبیات و فلسفه است، منتشر و رشته جامعه‌شناسی ادبیات و فلسفه را پایه‌گذاری کرد (ر.ک: گلدمن، ۱۳۸۱: ۳۴۱-۳۴۳). وی اصول دیدگاه خود را در کتاب‌هایی چون جامعه، فرهنگ، ادبیات و دفاع از جامعه‌شناسی رمان به مخاطبان و پژوهشگران عرصه جامعه‌شناسی ادبیات ارائه داد.

گلدمن یکی از نظریه‌پردازان جامعه‌شناسی ادبیات به‌شمار می‌رود که با تأثیرپذیری از دیدگاه‌های اجتماعی جورج لوکاچ نظریه «ساختارگرایی تکوینی» را مطرح و در قالب آن اصولی را درباره ارتباط گروه‌های اجتماعی با متون ادبی و نویسندگان آن‌ها بیان کرد. اساسی‌ترین مؤلفه دیدگاه گلدمن طبقه

اجتماعی است که مفاهیمی چون جهان‌بینی و ایدئولوژی را در رابطه با آن تفسیر می‌کند. وی معتقد است خالق آثار ادبی یک فرد نیست؛ بلکه یک گروه اجتماعی است که آن فرد از هر لحاظ متأثر از آن گروه و متعلق به آن است و آنچه در اثر خود پیش چشم خواننده به تصویر می‌کشد، از اصول فرهنگی و اعتقادی، هنجارها، ناهنجارها و دغدغه‌های طبقه اجتماعی او نشأت گرفته است.

«در آفرینش هنری یک فرد به تنهایی مورد نظر نیست؛ بلکه اثر، بیان نوعی آگاهی جمعی است که هنرمند با شدتی بیش از اکثر افراد در تدوین آن شرکت می‌کند» (گلدمن، ۱۳۹۰: ۵۰).

نویسنده در دیدگاه گلدمن واسطه انتقال جهان‌بینی طبقات اجتماعی به مخاطب است. «ساخت‌گرایی تکوینی؛ یعنی بحث و دقت در ساخت‌هایی که اثر را به وجود می‌آورند و این از نظر گلدمن، جهان‌بینی طبقات اجتماعی است... آفریننده واقعی آثار هنری طبقات اجتماعی هستند» (معبودی و مؤذنی، ۱۳۹۷: ۱۰۸).

گلدمن اعتقاد دارد رمان، داستانی است برای کاویدن و یافتن هنجارهای اجتماعی تخریب‌شده و «قهرمان رمان، فردی مسئله‌دار است که در جامعه‌ای که ارزش‌های کمی نظیر کالا و سرمایه اهمیت اساسی دارد، به جست‌وجوی ارزش‌های اصیل، کیفی و راستین برمی‌آید...؛ اما جست‌وجوی او اهریمنی و بی‌حاصل است» (عسگری حسنگلو، ۱۳۸۷: ۱۲۲).

۲-۳. جلال آل احمد، نویسنده‌ای اجتماعی و منتقدی واقع‌گرا

آنچه درباره آل احمد به رشته تحریر درآمده است، حاکی از آن است که وی در خانواده‌ای اهل مذهب و پایبند به اصول شرعی، اخلاقی و سنتی متولد شده است.

«جلال نوشته است: در خانواده‌ای روحانی (مسلمان- شیعه) برآمده‌ام. پدر و برادر بزرگ و یکی از شوهرخواهرهایم در مسند روحانیت مُردند و حالا برادرزاده‌ای و یک شوهرخواهر دیگر روحانی‌اند و این تازه اول عشق است که الباقی خانواده همه مذهبی‌اند با تک و توک استثنایی. جلال یازدهم قوس (آذر) هزار و سیصد و دو در سید نصرالدین تهران به دنیا آمد. دو سال پس از تولد او رضاخان سردار سپه، پس از خلع احمدشاه قاجار از سلطنت، در سال ۱۳۰۵ تاجگذاری می‌کند...» (آل احمد، ۱۳۷۶: ۱۲۳).

تاریخ تصریح می‌کند دوران سلطنت رضاشاه پهلوی با اعمال فشار و تنگنا بر مردم، به‌ویژه طبقه روحانیت، طی شد و این امر زمینه به وجود آمدن شیوه‌های تربیتی سخت‌گیرانه را برای روحانیانی چون پدر جلال مهیا کرد. سخت‌گیری‌های دوجانبه‌ای که هم از سوی حکومت و هم از سوی خانواده بر آل

احمد وارد می‌شد، از او شخصیتی دوگانه ساخت و باعث شد جلال هرگز روی آرامش را آنچنان که توقع داشت، به خود نبیند.

«پدرمان از دو سه سال پس از تاجگذاری پهلوی زیر فشار مستقیم حکومت پهلوی قرار گرفت و سال‌ها در خانه حبس ماند. این امر موجب شد که پدر در خانه تنگ‌حوصله و سخت‌گیر باشد. به این ترتیب جلال زیر دو نوع فشار و سلطه می‌بالید؛ از طرفی سلطه حکومتی و از طرف دیگر سلطه پدری...» (همان: ۲۵۳-۲۵۴).

آل احمد تحت تأثیر تربیت خانوادگی با تضادها و تناقض‌های فراوان فردی و اجتماعی رشد کرد. چنین است که همسرش درباره او می‌گوید:

«اگر جلال در نوشته‌هایش تلگرافی، حساس، دقیق، تیزبین، خشمگین، افراطی، خشن، صریح، صمیمی، منزه‌طلب و حادثه‌آفرین است، اگر کوشش دارد خانه ظلم را ویران کند، اگر در نوشته‌هایش میان سیاست و ادب، ایمان و کفر، اعتقاد مطلق و بی‌اعتقادی در جدال است... مشکل جلال که خودش مشکل بسیاری از بندگان خدا را مطرح کرده، در دوگانگی شدید میان زندگی روحی و جسمی اوست و شک نیست که ریشه‌های عمیق خانوادگی هم دارد» (دانشور، ۱۳۶۴: ۷۹-۸۰).

آل احمد در نوشته‌هایش هم صداقت و صمیمیت به خرج داده و هم اصل صراحت را فراموش نکرده است؛ صراحتی که با تهور و شجاعت وی در آمیخته و به نوعی عصیان مبدل شده است. روحیه عصیانگری که با شخصیت تعدادی از شاعران و نویسندگان هم‌دوره آل احمد نیز عجین شده بود، متأثر از وقایع دوران برکناری رضاشاه پهلوی و فضایی بود که در آن زمان بر کشور حاکم شده بود. در سایه این فضا ادبیاتی به نام ادبیات اعتراضی متولد شد.

«پس از برکناری رضاشاه و نیز فضای باز ادبی متأثر از ورود ادبیات اروپایی... باعث به وجود آمدن ادبیاتی شد که جنبه اعتراضی داشت. داستان‌های کوتاه جلال آل احمد، ابراهیم گلستان و بزرگ علوی از زمره ادبیات اعتراض و عصیان محسوب می‌شوند» (عسگری حسنگلو، ۱۳۸۷: ۲۳۴).

تألیفات آل احمد نشان می‌دهد او نویسنده‌ای حقیقت‌گوست که با دیده تیزبین واقعیات اجتماعی و فرهنگی دوران حیات خویش را دریافته، با صراحت به تجزیه و تحلیل آن‌ها پرداخته است. وی مؤلفی منتقد، گزارش‌گری دقیق و مستندنویسی نکته‌سنج و تحلیل‌گر است. معضلات اجتماعی پیوسته چاشنی قلم‌فرسایی او بوده است. در هیچ‌یک از آثارش از توجه به مسائل اجتماعی غافل نمانده است.

جلال در سبک نویسندگی خود که تحت تأثیر مکتب رئالیسم پرورش یافت، واقع‌گرایی سه‌بعدی است. «هم‌أمانیست است و هم سوسیالیست و هم ایدئالیست» (حجازی، ۱۳۶۴: ۱۹۳)؛ از این رو، هم به فرد بها می‌دهد، هم به گروه‌های اجتماعی و هم به آرمان‌خواهی. این ابعاد چندگانه از آل احمد شخصیتی منحصر به فرد ساخته که کمتر نویسنده‌ای از آن برخوردار است. زبان او در داستان‌هایش بی‌تکلف، صمیمی، صریح و گاه پرخاشگرانه و در عین حال آمیخته با چاشنی طنز است؛ طنزی که دست‌مایه انتقال وقایع تلخ اجتماعی دوران او به خواننده داستان‌ش بوده است؛ زیرا «طنز عبارت است از روش ویژه‌ای در نویسندگی و شاعری که ضمن تصویر هجوآمیز، برخی جهات منفی زندگی، معایب و مفساد جامعه و حقایق تلخ اجتماعی را... نمایش می‌دهد» (نظری چروده، ۱۳۸۸: ۱۱۶).

۴-۲. سنگی بر گوری، آخرین اثر داستانی آل احمد

داستان‌ها همواره بخش‌هایی از زندگی واقعی افراد بشر را تشریح می‌کنند.

«داستان کوتاه روایت نسبتاً کوتاهی است که در آن گروه محدودی از شخصیت‌ها در یک

صحنه منفرد مشارکت دارند و با وحدت عمل و نشان‌دادن برشی از زندگی واقعی یا ذهنی

در مجموع تأثیر واحدی را القا می‌کنند» (یاحق، ۱۳۷۶: ۱۹۱).

سنگی بر گوری آخرین اثر داستانی جلال آل احمد است که در آن خاطرات خود را درباره یکی از خصوصی‌ترین مسائل زندگی‌اش در قالب داستانی گزارش‌گونه و مستندوار شرح کرده است. صداقت و صراحت او در بیان رویدادها در همه بخش‌های کتاب چشمگیر و مؤید این واقعیت است که «زندگی هر کس هر قدر هم بی‌اهمیت باشد، اگر صادقانه بیان شود، رغبت‌انگیز است» (رنه ولک و آوستن وارن، ۱۳۷۳: ۷۴-۷۵).

نداشتن فرزند و فراز و نشیب‌هایی که در رابطه با این موضوع برای جلال و همسرش رخ می‌دهد، یکی از دغدغه‌های زندگی خانوادگی او به‌شمار می‌رود که آن را در داستان سنگی بر گوری با جسارت خاصی مطرح کرده است. او در این قصه ضمن طرح مسئله بی‌فرزندگی به تعدادی از معضلات فرهنگی و اجتماعی که موضوع داستان با آن ارتباط مستقیم پیدا می‌کند، اشاره کرده است؛ همچنین گریزی به دیگر ناهنجاری‌های جامعه آن زمان می‌زند که می‌توانند در ردیف مباحث اجتماعی فرعی مطرح شده در داستان قرار گیرند.

«آل احمد در سنگی بر گوری کنار بن‌مایه اثر در مایه انتقادی گوشه‌چشمی نیز به مسائل

سیاسی، اجتماعی و تاریخی دارد» (علی‌پور گسگری، ۱۳۹۴: ۱۴۵).

این داستان در سال ۱۳۴۲ تألیف شده و دوازده سال پس از مرگ او با کسب رضایت از همسر وی در سال ۱۳۶۰ به چاپ رسیده است.

آل احمد در این کتاب تجربیات، باورها و انتقادات خود را درباره موضوع بی‌بجگی به شیوه تک‌گویی و خودنگاری نقل کرده است. درگیری‌های ذهنی نویسنده و فشارهای وارد شده بر او که اغلب از فرهنگ و جهان‌بینی طبقات اجتماعی نشأت می‌گرفته است، انکار، پذیرش، تردید، تکاپو برای حل مشکل و درنهایت سرگردانی و ناامیدی یا به تعبیری تسلیم در مقابل خواسته تقدیر و... مسائلی است که در این داستان مطرح شده‌اند؛ مسائلی که هر جا روح و روان قهرمان داستان را درگیر کرده‌اند، جنبه فردی و روانکاوانه یافته‌اند و هرگاه به جریان‌های فرهنگی و اجتماعی خارج از زندگی شخصی وی نزدیک شده‌اند، جنبه جامعه‌شناسانه پیدا کرده‌اند. هنر آل احمد برقراری پیوند میان جنبه‌های فردی داستان و ابعاد اجتماعی و فرهنگی آن است.

ابتر بودن، موضوعی است که شرح و تفسیر آن در کمتر کتابی به چشم می‌خورد و شاید بعید به نظر برسد که چنین موضوعی به دلیل داشتن جنبه شخصی و خانوادگی بتواند تحلیل جامعه‌شناسانه پیدا کند. محروم بودن از نعمت فرزند، دردی بشری است که «به جز در قرآن کریم (سوره کوثر) تاکنون هیچ نویسنده‌ای در دنیا به آن به صورتی مستقل عنایت و توجه نداشته است» (آل احمد، ۱۳۷۶: ۲۲۴) و سنگی بر گوری از این حیث اثری ممتاز و منحصر به فرد محسوب می‌شود.

۳. تحلیل جامعه‌شناسانه سنگی بر گوری

گلدمن در نظریه ساختارگرایی خود هریک از افراد جامعه را نماینده طبقه‌ای اجتماعی می‌داند و اعتقاد دارد «تعلق داشتن به هر طبقه‌ای به فرد دید طبقه‌ای و هنجار طبقه‌ای می‌دهد که از همان دریچه به دنیا می‌نگرد و عمل می‌کند» (عصام، ۱۳۵۳: ۱۴)؛ از این رو، آل احمد که فردی از طبقه متوسط جامعه به‌شمار می‌رود، در داستان سنگی بر گوری می‌تواند نماینده تمام افراد و خانواده‌هایی باشد که از معضل بی‌فرزند رنج می‌برند و با ماجراهای گوناگونی برای حل این مسأله مواجه می‌شوند.

«ماجرها و کشمکش‌هایی که برای میلیون‌ها زوج نابارور به وجود می‌آید؛ ولی در تبیین درست آن عاجزند» (کاوایانی و موسوی، ۱۳۸۰: ۴).

نویسنده در این داستان کوتاه به تشریح دقیق ماجراهایی پرداخته است که وقایع زندگی فردی و اجتماعی او را تشکیل می‌دهند و سبب ایجاد احوال روحی و روانی متفاوت و گاه متضادی برای او و همسرش می‌شوند؛ آنچنان که گلدمن نیز تصریح می‌کند اثر ادبی «عبارت است از یک جهان منسجم

که در درون آن حوادث رخ می‌دهند و روان‌شناسی شخصیت‌ها نیز شکل می‌گیرد» (گلدمن، ۱۳۸۰: ۳۶۳).

بی‌فرزندگی و پیامدهای فردی و اجتماعی آن که آل احمد مفصل آن‌ها را در داستان خود شرح داده است، بیش از هر چیز دیگری به فرهنگ هر جامعه برمی‌گردد. فرهنگ، جزئی از اجتماع است و از این‌رو، بررسی مسائل و معضلات فرهنگی در چارچوب تحلیل‌ها و تفسیرهای جامعه‌شناسانه قرار می‌گیرند.

هر جامعه و هر طبقه اجتماعی، فرهنگی خاص دارد که افکار و اعمال و رفتار افراد وابسته به آن به‌طور خودآگاه و ناخودآگاه از آن فرهنگ خاص پیروی می‌کنند. درحقیقت «فرهنگ مجموعه‌ای از آموزه‌هایی است که کمابیش بین افراد یک جامعه مشترک است و گاه بی‌آنکه دیده شود، بر رفتار فردی و جمعی حاکم می‌شود و آن را شکل می‌دهد» (کاویانی و موسوی، ۱۳۸۰: ۸)؛ بنابراین مسأله ناباروری و نداشتن فرزند تنها مسأله‌ای فردی تلقی نمی‌شود و به‌طور مستقیم و غیرمستقیم با فرهنگ جامعه و طبقات اجتماعی در ارتباط است.

از عنوان داستان چنین برمی‌آید که هر انسانی در حکم سنگی است که بر گور پدر خویش قرار می‌گیرد؛ به تعبیری آنچه فرهنگ و سنت‌های پایدار جامعه به باور افراد تزریق می‌کنند، این است که وجود فرزند باعث حفظ و جاودانگی نام پدر خواهد شد؛ زیرا گور اگر سنگی نداشته باشد، به‌مرور زمان تباه خواهد شد؛ پس «طرحواره فرهنگی این گونه القا می‌کند که تو باید از مردن بترسی و برای آنکه نمیری، باید در وجود فرزندان ادامه حیات دهی» (همان‌جا). چنین است که فردی چون آل احمد که هم پایبند سنت‌های خانوادگی، فرهنگی و اجتماعی است و هم نمی‌تواند روح ناآرام خود را محصور در حصار این سنت‌ها ببیند، بر اثر عقیم بودن خواسته و ناخواسته گرفتار معضلاتی می‌شود که زندگی فردی و اجتماعی او را تحت تأثیر خود قرار می‌دهند.

داستان با این جمله آغاز می‌شود:

«ما بچه نداریم. من و سیمین. بسیار خوب. این یک واقعیت...» (آل احمد، ۱۳۸۵: ۱۱).

پذیرش واقعیت یکی از راه‌هایی است که همسران بی‌فرزند در رابطه با محرومیت خود در پیش می‌گیرند. اگر به احکام شرعی، عرفی و سنتی پایبند باشند، این پذیرش را به تسلیم در برابر تقدیر الهی تعبیر می‌کنند؛ هرچند قبول همین تسلیم نیز برایشان آسان نیست.

«ما تن به قضا دادیم؛ اما من هرچه فکرش را می‌کنم، نمی‌توانم بفهمم؛ یعنی می‌توانم. قضا و قدر و سرنوشت و همه اینها را با همان توجیه علمی همه را می‌فهمم؛ اما تحملش ساده نیست» (همان: ۱۷).

جلال و همسرش هنگامی که تصمیم گرفتند برای حل مشکل بچه‌دار نشدنشان شیوه‌های موجود را بیازمایند، خواسته و ناخواسته با معضلات فرهنگی و اجتماعی نیز روبه‌رو شدند. مواجهه آن‌ها با مسائل مختلف حاکم بر جامعه بیانگر این مطلب است که آنچه ذهن قهرمان داستان را به خود مشغول کرده است، تنها مسأله یک فرد نیست؛ بلکه موضوعی است که در دل اجتماع جای دارد و به دیگر بخش‌های جامعه نیز گره می‌خورد؛ چراکه تک‌تک افراد جامعه «موجوداتی اجتماعی هستند و از بدو تولد در میان جمع زیسته، بالیده و با اجتماع خود در تعامل بوده‌اند» (پارسانسب، ۱۳۸۷: ۱۸).

روش‌هایی که آل احمد و همسرش برای حل مشکل خود تجربه کردند، درحقیقت عکس‌العمل طبیعی آنان در مقابل موقعیت خاصی بود که ذهن و زندگی آن‌ها و هزاران زوج ناباور در دیگر در جامعه را به خود مشغول کرده بود. ساخت‌گرایی تکوینی گلدمن نیز اذعان می‌کند:

«هر رفتار انسانی، تلاشی است برای پاسخ‌گویی معنادار به وضعیتی خاص» (رضی و همکاران، ۱۳۹۲: ۹۳۷).

در جامعه‌ای که آل احمد و همسرش در آن زندگی می‌کرده‌اند، آداب و رسوم برخاسته از فرهنگ به افراد این گونه تلقین می‌کرده که داشتن فرزند یکی از ضروریات حیات انسان است. این تلقین فرهنگی خواه‌ناخواه افراد وابسته به جهان‌بینی فرهنگی را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد و عامل برانگیختن بازخوردهای متعددی از سوی آنان می‌شود. تحمل برخی از این بازخوردها برای آل احمد و همسرش دشوار بوده است؛ بازخوردهایی که در قالب کنایه‌ها، تعابیر و قضاوت‌های نادرست اطرافیان جلال و مردم کوچه و بازار خود را نشان داده، آنچنان روح و روان زوج بی‌فرزند را آزرده‌اند که گاه برای یافتن آرامشی هرچند موقت وادار به انزوا و خانه‌نشینی شده‌اند. تعبیراتی چون بی‌تخم و ترکه ماندن، اجاق کور بودن، مردن بالقوه، گوینده لا اله الا الله داشتن، عصای پیری داشتن و مانند اینها تعبیری برخاسته از فرهنگ جامعه است که به تدریج بر ذهن و رفتار زوج بی‌فرزند تحمیل می‌شود. جلال می‌گوید:

«اصلاً بحث از این نیست که ببینی یا نبینی مردم چه می‌گویند. بحث از این است که هر رفتارت حمل‌شونده به بی‌بچه ماندن است... اگر با بچه‌های مردم خوب تا کنی و گرم باشی، قصه

برایشان بگویی و بگذاری از سر و کولت بالا بروند، پدر و مادرش می‌گویند حسرت دارد... و اگر باهاشان بد تا کنی... می‌گویند حسودی‌اش می‌شود و اگر بی‌اعتنایی کنی و اصلاً نبینی که بچه‌ای هم در خانه هست، با شر و شوری و یک دنیا چرا و چطور می‌گویند از زور پرسی است و خشونت بی‌بچه ماندن است» (آل احمد، ۱۳۸۵: ۵۴).

چنین است که زن و شوهر محروم از نعمت فرزند برای گریز از قرار گرفتن در معرض قضاوت‌های عوامانه و جاهلانۀ افراد، با وجود اینکه داشتن روابط اجتماعی را لازمه رشد شخصیت خویش می‌دانند، به‌ناچار از معاشرت با آن‌ها دوری می‌گزینند و به خلوت خود پناه می‌برند.

«باز تو می‌مانی و زنت، با همان سؤال. بغض بیخ خرت را گرفته و حتم داری که زنت هم حالی بهتر از تو ندارد و همین باعث می‌شود که از رفتن به هر جا که قصد داشته‌اید، منصرف بشوید یا فلان دلخوری را بهانه کنید» (همان: ۱۲).

در دیدگاه گلدمن نیز قهرمان رمان که فردی مسأله‌دار است و در پس جست‌وجوی ارزش‌های راستین اجتماعی به نتیجه دلخواه دست نمی‌یابد، تلاش خویش را بی‌حاصل می‌بیند و هنگامی که با این سرخوردگی مواجه می‌شود، تنهایی و درونگرایی را تنها گریزگاه خویش می‌داند (ر.ک: عسگری حسنکلو، ۱۳۸۷: ۱۲۲).

آل احمد، فردی آگاه و روشنفکر است که هم برای شرع و سنت‌های اجتماعی احترام قائل است و هم تلاش می‌کند با انتقاد از بی‌اخلاقی‌ها و ضد ارزش‌های موجود، مردم جامعه‌اش را در راه رسیدن به جامعه‌ای نوین، آرمانی و به دور از جهالت‌ها، بی‌اخلاقی‌ها و خرافات یاری کند. وی به دلیل داشتن آشوب‌های درونی که از دوران کودکی در وجودش بالیده‌اند، به نوعی هم منتقد چهارچوب‌های پذیرفته‌شده اجتماع بوده است و هم گرفتار و پایبند آن‌ها. چنین می‌نماید که نویسنده پرشور در تلاش بوده تا میان این تضادها و اختلاف‌های فردی و جمعی تعادلی منطقی برقرار کند تا در سایه آن آرامشی را که گم‌شده همیشگی‌اش بوده است، بیابد. چنین تعادلی می‌تواند با مفهوم «دیالکتیک» که یکی از مفاهیم اندیشه گلدمن و پیروان مکتب مارکسیسم بوده است، همخوانی داشته باشد؛ چراکه به تولد دیدگاهی نوین از دل تضادها و تناقض‌های مختلف می‌انجامد.

داشتن یا نداشتن فرزند نیز یکی از تضادهای درونی آل احمد محسوب می‌شده که او را دچار نوسانات مختلف روحی، فردی و اجتماعی کرده است؛ چنان‌که می‌گوید:

«می‌خواهم مثل همه باشم در بچه‌دار بودن و نمی‌توانم و نمی‌خواهم مثل همه باشم در تبعیت از مقررات. با این تضاد چه باید کرد؟» (آل احمد، ۱۳۸۵: ۳۰).

در هر صورت برای او زمانی فرا می‌رسد که با خود می‌اندیشد به داشتن فرزند نیاز دارد و این مسأله به یکی از ضروریات زندگی مشترکش تبدیل شده است.

«یک زن و شوهر با همه روابط و رفت‌وآمدها و مسئولیت‌های خودشان چطور می‌توانند بی‌تخم و ترکه بمانند؟... قابلیت‌های پدر و مادری را چه باید کرد که در هر مرد و زنی هست و در ما قدرتی است بی‌کارمانده؟ خیلی قدرت‌های دیگر هم هست. اینکه محبت بورزی، نظارت در تربیتی بکنی، به دردی بلرزی، خودت را به خاطر کسی فراموش کنی... آخر باید یک چیزی، نه یک کسی باشد که ما دوتایی خودمان را فدایش کنیم... ما دو دیواریم که هیچ کوچهای میانمان نیست» (همان: ۲۳-۲۴).

به این ترتیب آل احمد و همسرش مصمم می‌شوند تا از شیوه‌های رایج آن زمان برای حل مشکل بی‌بچگی خود بهره بگیرند.

نخستین شیوه‌ای که قهرمانان داستان به آن متوسل می‌شوند، آزمودن درمان‌های پزشکی است. جلال ذاتاً به اطبا بی‌اعتماد بود و به روش‌های طبابتشان روی خوشی نشان نمی‌داد.

«او به پزشکی امروزی اعتقادی نداشت و پزشکان را به نوعی کاسبان متاع مرگ و حیات می‌شناخت و نسبت به پزشکی به‌صورت علم امروزی نظر خوشی نداشت» (آل احمد، ۱۳۷۶: ۲۴).

جایی در کتابش با همان لحن طنزگونه خاص خود می‌گوید:

«من اگر خیلی همت کنم، برای اطبا همان قدر ارزش قائم که قبیلۀ دماغ‌پهن‌های برنئو نسبت به جادوگرشان!» (آل احمد، ۱۳۸۵: ۴۵).

بی‌اعتمادی قهرمان داستان به اطبا به دلیل مصائبی بوده است که این طبقه از اجتماع برای افراد جامعه به وجود آورده بودند. این مشکلات یا از علم ناقص آنان نشأت می‌گرفته یا به دلیل فساد اخلاقی آنها بوده است که در آن زمان گریبان بسیاری از اقدار جامعه را گرفته بود. بهترین شاهد برای تأیید فساد اطبا در ایران آن روز، پزشک بیگانه‌ای است که جلال و همسرش به توصیه اطرافیان برای مداوا به او مراجعه کردند؛ پزشکی که به دلیل داشتن مشکلات اخلاقی و پایبند نبودن به مسائل شرعی و اخلاقی انزجار جلال را به جامعه پزشکی افزونی بخشید.

بی‌اعتنایی پزشکان آن روزگار که برخی از اتباع بیگانه ساکن ایران بودند، به مذهب و فرهنگ اسلامی و ایرانی پذیرفته‌شده مردم یکی از معضلات اجتماعی است که در داستان سنگی بر گوری به آن اشاره شده است.

گفتنی است سیاستی که حکومت محمدرضا شاه در افراط گرایش به غرب‌گرایی، سپردن امور مملکتی به اتباع بیگانه در کشور و اجرای طرح‌های نسنجیده آن‌ها در پیش گرفته بود، زمینه‌ساز فاصله‌گرفتن جامعه ایران از سنت‌های ملی و مذهبی بود (ر.ک: زرین کوب، ۱۳۷۵: ۲۶۱). این چنین بود که پزشک بیگانه معالج همسر آل احمد که برخلاف میل باطنی به او مراجعه کردند، به خود اجازه می‌داد در محیطی که از نظر اخلاقی مسموم می‌نمود، برطبق اصولی غیرعرفی و غیراخلاقی به کار طبابت پردازد. جلال در تأیید این مطلب نوشته است:

«طیب متخصص پیر بود و شخصیت قصاب‌ها را داشت... دیدم که دستگاه بوی خوشی نمی‌دهد. داد می‌زد که پیرمرد عمل جنسی را مدت‌ها است که فقط با چشمانش می‌کند. دیگر پای زخم پیش نمی‌رفت. جرأتش تمام شده بود... ناچار درآمد که اگر تو نیایی توی اتاق عمل، من هم نمی‌روم... بعد که مُرد... می‌دانید زخم چه گفت؟... پدرسگ گوربه‌گوری بدجوری هیز بود و من تازه فهمیدم که چرا بار دوم پایش به اتاق عمل نمی‌رفت» (آل احمد، ۱۳۸۵: ۳۹-۳۶).

آل احمد در تألیفات دیگر خود نیز به مشکلات ناشی از حضور اتباع بیگانه در ایران اشاره کرده و این موضوع را مذمت کرده است.

«[جلال] به‌عنوان یک روشنفکر نسبت به حضور اتباع خارجی، به‌ویژه حضور امریکایی‌ها، در ایران دیدگاه مثبتی ندارد... معتقد است مقامات بیگانه در ایران به دنبال منافع شخصی خود هستند و این افراد برای بهره‌کشی سیاسی و اقتصادی از دورترین نقاط جهان به ایران می‌آیند» (قادری و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۳۲).

همین مسأله را در جایی دیگر از قصه سنگی بر گوری، هنگامی که پس از بی‌اعتمادی و یأس از رسیدن به نتیجه مطلوب از درمان‌های پزشکی ناگزیر به قبول سرپرستی کودکی پرورشگاهی می‌اندیشد، اذعان می‌کند که فساد اتباع خارجی در ایران و حتی فساد اجتماعی اشراف جامعه ایرانی به پرورشگاه‌ها و... نیز سرایت کرده است؛ از این رو، در سلامت اخلاقی والدین فرزندان بی‌سرپرست تردید داشت و حاضر نشد آن‌ها را به فرزندی بپذیرد؛ هرچند ممکن است آل احمد در قضاوت خود

درباره این موضوع اندکی سخت‌گیرانه رفتار کرده باشد؛ اما این امر از واقعیات تلخ و انکارناپذیر دوران زندگی او به‌شمار می‌رود. او در بخشی از داستان می‌گوید:

«بچه‌ای را که با فداق سر گذر می‌گذارند یا پشت در کلاتری یا به پرورشگاه می‌دهند، بچه‌ای بوده است که دوام رابطه پدر فرزندی یا مادر فرزندی را ناممکن می‌کرده یا والدین فقیر بوده‌اند یا کودک مزاحم راه آینده یکی از آنها بوده یا نقص مادرزاد داشته و... آن وقت چنین کودکی در زندگی من چه حکمی خواهد داشت؟ درست همچون مرده‌ای که گور هم او را نپذیرد یا جوانه‌ای که از شکم دانه خویش هم بیرون نیامده باشد» (آل احمد، ۱۳۸۵: ۲۸).

و در جای دیگر، ضمن اشاره به دخالت اشراف جامعه ایران در ایجاد فساد و ناهنجاری‌های اخلاقی چنین می‌گوید:

«دختری است و با یکی از بزرگان سر و سرّی داشته و داستان‌ها که بله می‌گیرمت و... تا شکم می‌آید بالا و طرف می‌زند به چاک. ناچار خبردار شدن خانواده و اخراج از مدرسه و... ولی حضرت که با زن فرنگی‌اش از سفر برمی‌گردد، حتی رو نشان نمی‌دهد!» (همان: ۲۵-۲۶).

جلال اعتقاد داشت که صاحب فرزند شدن به هر قیمتی ارزش ندارد و به این بهانه وارث روابط مفتضح اجتماعی شدن، خود دامن‌زدن به ناهنجاری‌های اخلاقی است. در اندیشه او که آن را به همه یا اغلب کودکان بی‌سرپرست تعمیم می‌دهد، سلامت اخلاقی والدین چنین کودکانی ممکن است دستخوش ناپاکی روابط نامشروع و آلودگی‌های ناشی از رواج فساد اجتماعی و اخلاقی جامعه شده باشد و از این‌رو، او و همسرش نمی‌توانند فرزندی را در خانواده خود بپذیرند که به پاک‌نژاد و اصالت خانوادگی او تردید دارند.

قهرمانان داستان سنگی بر گوری زمانی که از درمان‌های پزشکی و قبول سرپرستی کودکان پرورشگاهی با دلایلی که از نظر آن‌ها موجه بود، منصرف می‌شوند، به درمان‌های عوامانه و خانگی و به عبارتی نسخه‌هایی که خاله خان‌باجی‌ها و پیرزن‌های کوچک و محله می‌پیچیدند و آوازه شفا بخشی‌شان گاهی در میان افراد جامعه، به‌خصوص زنان، پخش شده بود، روی آوردند تا شاید این شیوه مرهمی بر زخم دیرینه‌شان باشد.

«رفتیم سراغ دوا و درمان‌های خانگی. هر چه بود، بی‌ضرر بود و خستگی هم در می‌کردیم» (آل

توسل به برخی راه و روش‌های خانگی که صحت تأثیر آن‌ها در برطرف کردن بیماری‌ها و مسائل دیگر زندگی افراد از لحاظ علمی تأیید نشده است و بعضی از آن‌ها را شرع نیز نمی‌پذیرد، اقدامات عوامانه‌ای بود که در سنت‌های کهن پیشینیان ریشه داشت و در اغلب موارد نمی‌توانست راه‌حل مناسبی برای رسیدن به مقصود باشد. زن و شوهری که از راه‌حل‌های پزشکی ناامید و سرخورده شده بودند، تصمیم گرفتند این گونه درمان‌ها را هم تجربه کنند.

انجام این گونه امور در آن زمان جزئی از فرهنگ جامعه به‌شمار می‌رفت. جلال با وجودی که این نوع اعمال را تکرار بیهوده برخی رفتارهای جادو و جنبل مانند می‌دانست، خواسته یا ناخواسته برای مدتی به انجام آن‌ها تن در داد.

«چهل نطفه تخم‌مرغ... یعنی مایعی از نوع سفیده تخم و آمیخته با آن و در حد یک استکان و پر از رشته‌های سفید قطع نشونده... به چه والذاریاتی می‌خوردم... تازه مگر تنها همین بود؟ نسخه جگر خام هم بود. چله‌بری هم بود. امامزاده بی‌سر هم بود در قم. دانیال نبی هم بود در شوش... راستش حوصله‌ام سر می‌رفت» (همان: ۴۱ و ۴۳).

پرداختن به اعمالی از این دست نشانه جهل و نادانی عوام آن روزگار بود که پابندی به آن‌ها مانع از پیشرفت‌های مردم در زمینه‌های مختلف فرهنگی، اجتماعی و... می‌شد.

«جهل، درد بی‌درمانی است که بر روح، سرشت و عقل انسان حاکم می‌شود و او را در ورطه عقب‌ماندگی و تباهی قرار می‌دهد» (قادری و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۲۷).

لوسین گلدمن در نظریه ساخت‌گرایی خود بر آن است که ساخت‌شکنی ساختارهای قدیمی و ساختاریابی کلیت‌های جدید می‌تواند در جامعه تعادل ایجاد کند و نیازهای تازه گروه‌های اجتماعی را پرورد (ر.ک: گلدمن، ۱۳۷۱: ۳۱۶). آل احمد نیز بنا بر شرایط موجود و تربیت خانوادگی خود تا حدودی به سنت‌های اجتماعی و به تعبیری عوامانگی‌های جامعه پایبند بوده است؛ اما از آنجا که به‌عنوان فردی روشنفکر در اندیشه تغییر شیوه‌های منسوخ و رواج‌دادن فرهنگی نوین و متفکرانه در جامعه بوده است، با روی‌گردانی از مسائلی چون خرافات، دعانویسی، جادو و جنبل و... نشان داده است که در پی شکستن ساختارهای قدیم و ایجاد ساختارهای جدید برای رفع نیازهای افراد جامعه بوده است.

از دیگر اجتماعیاتی که آل احمد آن را در پیوند با معضل بی‌فرزندگی خود مطرح کرده، مسأله فقر است که موضوع بسیاری از داستان‌های اجتماعی آن روزگار و گریبان‌گیر تعداد قابل‌توجهی از خانواده‌ها بوده است. جلال معتقد است «کثرت اولاد، مرض مزمن فقرا است» (آل احمد، ۱۳۸۵: ۲۳) و

بدین گونه مشکل خانوادگی خود را با معضل اجتماعی فقر پیوند می‌زند؛ چراکه فقیر بودن خانواده‌ها با کثرت تعداد فرزندانشان ارتباط داشته است.

وی در بخشی از کتاب، ضمن اشاره به قضیه تعطیلی محضر و محل کار پدرش و آشفتگی اوضاع اقتصادی خانواده، نوشته است:

«اگر پدر من به جای سه پسر، دو تا می‌داشت، چه می‌شد؟ واقعاً چه چیزی از دنیا کم می‌شد؟... نانخور پدرم کمتر می‌شد و بهتر می‌توانست فقر ناشی از آن کله‌خری زمان داور را تحمل کند؛ همان کله‌خری که وادارش کرد محضر شرع را ببندد و تمبر دولتی را به‌عنوان زینت المجالس هر سند معامله و عقدی نپذیرد» (همان: ۷۸-۷۹).

به نظر می‌رسد قهرمان داستان زمانی که از داشتن فرزند کاملاً ناامید می‌شود، محرومیت از نعمت پدر شدن و داشتن فرزند را این‌چنین برای خود توجیه می‌کند.

مسائل مربوط به زنان نیز همواره از موضوعات اجتماعی آثار آل احمد و دیگر نویسندگان اجتماعی آن دوران بوده است. شرم و حیای به قول امروزی‌ترها زن شرقی و قرون وسطایی در روزگار جلال به‌حدی بود که بسیاری از زنان جامعه حاضر بودند برای لگدمال نشدن حیثیت و عفتشان و آلوده‌نشدن به فساد حتی از حیاتی‌ترین خواسته‌های خویش بگذرند. مصداق این حیای شرعی و سنت‌مآبانه را می‌توان در ممانعت خواهر آل احمد از مراجعه به پزشک مرد برای درمان بیماری صعب‌العلاج خود مشاهده کرد.

«سرطان در عمق وجودش نشسته بود؛ اما عاقبت به عمل راضی نشد... به هووداری راضی شد؛ اما به عمل نشد... خواهرم عجب سرتق بود... نمی‌خواست دست مرد غریبه به تنش برسد» (همان: ۳۸ و ۹۷).

حیای بیش‌ازحد معمول، ویژگی شخصیتی اغلب زنان آن روزگار بوده است. این مطلب می‌تواند بیانگر یک خلأ اجتماعی بزرگ در آن زمان، یعنی نبودن و پرورش نیافتن پزشکان زن باشد.

دوگانگی شخصیتی آل احمد او را طوری پروریده بود که گویی همواره در وجودش دو نفر با ویژگی‌های متضاد زندگی می‌کردند. یکی از آن‌ها به شخصیت آرام، سربه‌زیر، سنتی و تسلیم در مقابل شرع، اخلاق، عرف و سنت نزدیک و دیگری نماینده بعد پرشور ناآرام طرفدار تغییر ساختارها بود. این دو بُعد شخصیتی در وجود آل احمد هم حاصل تأثیرات محیط پیرامون وی و هم ثمره تربیت خانوادگی او بوده است. همچنان که گلدمن نیز اعتقاد دارد:

«محمتم است اندیشه نویسنده از محیط زندگی و تماس روزمره و بی‌واسطه‌اش تأثیر پذیرفته باشد... این تأثیر ممکن است به صورت‌های گوناگون درآید. از سازگاری گرفته تا رد و شورش یا ترکیبی از اندیشه‌های برگرفته از این محیط و محیطی دیگر» (گلدمن، ۱۳۸۰: ۲۵۲).

جلال بعد اول وجودش را شخصیت شماره یک نامیده است که همان جنبه سازگار اوست و بعد دوم را شخصیت شماره دو که همان بعد پرخاشگر و متمایل به اعتراض و انتقاد است. در داستان سنگی برگوری شاهد هر دو بعد شخصیتی قهرمان داستان هستیم.

«او در این اثر، شق دیگری از شخصیت خود را نشان می‌دهد و خود را به محاکمه می‌کشد. دو چهره از یک نویسنده در مقابل هم می‌ایستند تا ریشه ناتوانی‌ها و شکست‌ها را بشناسانند» (علی‌پور گسگری، ۱۳۹۴: ۱۴۵).

او خود با صراحت اعتراف می‌کند:

«در تمام این مدت آدم دیگری از درون من فریاد دیگری داشته و این آدم یک مرد شرقی با فریاد سنت و تاریخ و آرزوها و همه مطابق شرع و عرف... در تمام این مدت من بیشتر با مشکل حضور این شخص دیگر خود، یعنی این مرد شرقی جدال داشته‌ام... دو تایی جلوی هم نشسته‌اند... مدام جر و منجر» (آل احمد، ۱۳۸۵: ۷۱-۷۲).

شاید تعارض شخصیت‌های دوگانه وجود قهرمان داستان عامل گرایش مقطعی و ناخودآگاه او به مسأله تجدید فراش و ازدواج مجدد برای رهایی از مشکل بی‌بچگی بوده باشد.

مسأله تعدد زوجات و چندهمسری که در دین اسلام تحت شرایطی برای مرد مجاز اعلام شده است، یکی دیگر از موضوعات اجتماعی جوامع اسلامی و ایرانی محسوب می‌شود. آل احمد در برهه‌ای از زندگی‌اش، زمانی که مایوس از همه روش‌های به کار گرفته شده برای فرزندآوری، به پیشنهاد آشنایان به امید درمان، راهی سرزمین فرنگ می‌شود، در آنجا با طبیعی مواجه می‌شود که گویا از مسأله آزادی چندهمسری و امکان ازدواج مجدد در ایران آگاهی داشته است و به جلال پیشنهاد می‌دهد برای حل مشکل بی‌فرزند همسر دیگری اختیار کند.

«دکتر باوئر... جوان بود و بگو و بخند... درآمد که: مگر مسلمان نیستید؟ گفتم چرا. گرچه خودش دیده بود. بعد یک مرتبه درآمد که چرا یک زن جوان نمی‌گیری؟ که اول داغ شدم و دستپاچه... گفتم یعنی خیال می‌کنید فایده دارد؟!» (همان: ۷۵).

پزشک فرنگی در ادامه به صورت جدی یا شاید هم به طنز و کنایه اشاره می‌کند که غربی‌ها حسرت این قانون ایرانی‌ها را می‌خورند! اگر شخصیت دوم وجود قهرمان در این موقعیت فعال می‌شد، شاید جلال را، با وجود مخالفت همسرش، به پیروی از قانون تعدد زوجات قانع می‌کرد. زمانی هم که در انتهای داستان سرگردان و درمانده از پشت سر گذاشتن همه تجربیات تلخ آزمون بی‌فرزندی به گورستان پناه می‌برد تا با اموات خود درددلی کند و مرهمی بر زخم‌های درونی‌اش بگذارد، ذهن او از مسائل اجتماعی خالی نیست. در جایی متوجه تفاوت مقبره‌های افراد مدفون در خاک گورستان می‌شود و چنین می‌گوید:

«و جوی آب جداکننده صحن عمومی قبرستان از اشرافیت اموات. از مقبره‌های خانوادگی... حتی با اعلاتشان بر سردرها. به خط خوش و بر کاشی که آرامگاه ابدی خاندان فلان» (همان: ۸۶).

قطعاً تبعیض طبقاتی، یکی از موضوعات اجتماعی همه جوامع گذشته و حتی حال دنیاست که نویسندگان اجتماعی، از جمله جلال آل احمد، در هیچ زمانی از پرداختن به آن غافل نبوده‌اند. نویسنده تحلیل‌گر و دقیق داستان با ذهن حساس و جست‌وجوگر خود در هیچ شرایطی، حتی زمانی که سرگرم زندگی روزمره و شخصی خود بوده، از توجه به مسائل و معضلات فرهنگی و اجتماعی دور نبوده است.

در نهایت هنگامی که خسته و درمانده از آزمودن شیوه‌های فرزندآوری به دنبال پناهگاهی برای یافتن آرامش و یا توجیه مسأله بی‌فرزندی خود می‌گردد، مأیوس و سرخورده به مدفن پدر و دیگر اموات خویش در قبرستان پناه می‌برد تا شاید از این طریق بتواند با آشوب‌های درونی خود که بسیاری از آن‌ها نشأت گرفته از معضلات و ناهنجاری‌های جامعه بوده است، کنار بیاید و سازگاری در پیش گیرد. جلال در خانه خاموشان خاک، باز هم به سنت‌های رایج در جامعه اشاره می‌کند و به نوعی تلاش می‌کند سرزدن به اموات را نیز به سنت‌ها نسبت دهد.

«قدیمی‌ها راست گفته‌اند که اگر دلتان گرفت، بروید سراغ اموات؛ ولی این فقط سراغ اموات رفتن بوده است یا گذری به سنت ملموس و به گذشته موجود و به اجداد و ابدیت در خاک؟» (همان: ۸۵).

آل احمد در پی ناامیدی از داشتن فرزند یا به عبارتی تسلیم در برابر تقدیر، در حین نجوا کردن با رفتگانش ابرتر بودن خویش را این گونه تعبیر و تفسیر می‌کند:

«بحث فقط بر سر خودخواهی تو است. این تویی که الان هست و باید پس از شصت، هفتاد سال بمیرد که چهل و چند سالش را گذرانده و به این مرگ راضی نیست. این بوته که نه باری می‌دهد و نه گلی بر سر دارد و فقط ریشه‌ای دارد در خاکی... این تو می‌خواهد خودش را در تن فرزندش یا فرزندانش شما کند و شصت سال دیگر یا پنجاه سال دیگر یا نه چهل سال دیگر بپاید و بعد یک بوته دیگر و یکی دیگر» (همان: ۸۰).

او با این جملات اذعان می‌کند که داشتن اولاد ضرورتی جز حفظ نام و امتداد نسل افراد بشر ندارد و این نام‌جویی و میل به ادامه نسل را صورتی از خودخواهی بشر تلقی می‌کند. به اعتقاد وی فرزندآوری نیز در فرهنگ و سنت‌های پایدار و تغییرناپذیر جامعه ریشه دارد که از نسلی به نسل دیگر منتقل شده است.

جلال در انتهای داستان سنگی بر گوری آرزو می‌کند که نقطه ختام این سنت باشد. به نظر می‌رسد مقصود او از سنت در بخش پایانی داستان همان سنت فرزند داشتن است که افراد را تا پایان عمر گرفتار خود کرده، به سر زدن به اموات و رفتن به گورستان وادار می‌کند. شاید بدین طریق قصد دارد افراد جامعه را در انتخاب مسیر پایبندی به سنت‌ها، تغییر یا شکستن آن‌ها یاری دهد و به آنان یادآوری کند که انسان، چه فرزندی داشته باشد و چه از داشتن این موهبت محروم باشد، می‌تواند بدون اینکه در پی یافتن سنگی برای محافظت گور خویش و فرزندی برای جاودانگی نام خود باشد، زندگی کند و اتکایش بر توانایی‌ها و ظرفیت‌های فردی و اجتماعی خویشتن خویش باشد.

«من اگر بدانی چقدر خوشحالم که آخرین سنگ مزار درگذشتگانِ خویشم. من اگر شده، در یک جا و به اندازه یک تن، تنها نقطه ختام سنتم» (همان: ۹۳).

۴. نتیجه‌گیری

بر اساس معیارهای ارائه‌شده در نظریه ساختارگرایی گلدمن:

۱. اساسی‌ترین مؤلفه دیدگاه مذکور طبقه اجتماعی است و هر فرد به چند گروه یا طبقه اجتماعی تعلق دارد و جهان‌بینی و ایدئولوژی او متأثر از هنجارهای آن طبقات و گروه‌هاست؛ بنابراین خالق اثر ادبی یک فرد نیست؛ بلکه یک گروه یا طبقه اجتماعی است و نویسنده در حقیقت واسطه انتقال جهان‌بینی آن طبقه به مخاطب خود است.

۲. میان مؤلفه‌های اجتماعی و فرهنگی جامعه و ساختارهای ادبی متون ارتباط متقابل وجود دارد و آثار ادبی، به‌ویژه داستان‌ها، ابزاری برای طرح معضلات فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی طبقات مختلف جامعه به حساب می‌آیند.

۳. طبقه متوسط و ضعیف جامعه (طبقه مسأله‌دار) که اکثر نویسندگان متون ادبی عضو آن طبقه به‌شمار می‌آیند، با طرح معضلات جامعه تلاش می‌کنند خواسته‌ها و نیازهای سرکوب‌شده خود را مطرح کنند؛ هرچند تلاش آن‌ها به نتیجه مطلوب نمی‌رسد.

۴. تأثیری که نویسنده متن از جامعه می‌گیرد، می‌تواند باعث ایجاد واکنش‌های مختلفی از سوی او شود؛ مانند رد، شورش، تسلیم یا ترکیبی از اندیشه‌های گوناگون.

۵. هر رفتار انسانی، تلاشی است برای پاسخ‌گویی معنادار به وضعیتی خاص. ساختارشکنی و ساختاریابی نیز می‌تواند پاسخی معنادار به شرایط حاکم بر جامعه باشد و به ایجاد تعادل در تضادهای فرهنگی و اجتماعی بینجامد. این مؤلفه با مفهوم دیالکتیک که از مفاهیم اساسی اندیشه گلدمن محسوب می‌شود، پیوند می‌خورد. دیالکتیک گلدمن و پیروان مکتب مارکسیسم بیانگر اندیشه‌ها و دیدگاه‌های نوینی است که از دل تضادها و تناقض‌های اجتماعی متولد می‌شوند.

۶. در اثر ادبی حوادثی رخ می‌دهد و روان‌شناسی شخصیت‌ها در آن رخدادها شکل می‌گیرد.

جلال آل احمد در آخرین اثر داستانی خود به‌عنوان فردی که عضو طبقه متوسط و مسأله‌دار جامعه است، ضمن شرح جریان بی‌فرزندگی خود و تلاش‌هایی که از سوی او و همسرش برای رفع این خلأ صورت می‌گیرد، به مشکلات و درگیری‌های زوج‌هایی که از نعمت پدر و مادرش محروم‌اند، اشاره می‌کند و در سایه این اشارات نوع جهان‌بینی و نگاهی را که افراد جامعه درباره این معضل داشته‌اند، معرفی می‌کند. او در این راستا برای پاسخ‌گویی به نیاز درونی خود که هم جنبه خانوادگی داشته است و هم با جامعه و طبقات اجتماعی ارتباط پیدا می‌کند، می‌کوشد و در خلال این کوشش واکنش‌های مختلفی از جمله پذیرش، رد، شورش و درنهایت تسلیم را از خود بروز می‌دهد. آل احمد که هم به سبب تربیت خانوادگی پایبند سنت‌هاست و هم نمی‌تواند آن‌ها را به‌طور کامل بپذیرد، از سویی، به ساختارگرایی می‌اندیشد و از سوی دیگر، خواهان ساختارشکنی است. در سایه این دوگانگی فکری و روحی در برخورد با معضل بی‌فرزندگی دچار تضادها و تناقض‌های گوناگونی می‌شود و در میان این تضادها به دنبال یافتن راه‌حلی تازه است تا با کمک آن از سردرگمی و بلا تکلیفی نجات یابد. حوادثی که در این مسیر برای او رخ می‌دهد، باعث ایجاد واکنش‌های روحی و روانی مختلف و گاه متضاد از

سوی او و همسرش می‌گردد. قهرمان داستان در نهایت زمانی که از رسیدن به مقصود خویش ناکام می‌ماند، ناامیدانه و تسلیم‌گونه به این نتیجه می‌رسد که هر فرزندی سنگی است بر گور والدین خویش؛ پس ضرورت داشتن اولاد، تنها حفظ نام و امتداد نسل افراد بشر است و این ضرورت برگرفته از سنتی است که مؤلف تلاش می‌کند نقطه پایان آن باشد.

کتابنامه

- آل احمد، جلال. (۱۳۸۵) سنگی بر گوری. چاپ سوم. تهران: جامه‌دران.
- آل احمد، شمس. (۱۳۷۶) جلال از چشم برادر. چاپ دوم. تهران: بدیهه.
- اسکارپیت، روبر. (۱۳۷۶) جامعه‌شناسی ادبیات. چاپ دوم. ترجمه مرتضی کتبی. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- پارسانسب، محمد. (۱۳۸۷) جامعه‌شناسی ادبیات فارسی از آغاز تا سال ۱۳۵۷. چاپ اول، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- ترابی، علی‌اکبر. (۱۳۸۰) جامعه‌شناسی ادبیات فارسی (جامعه‌شناسی در ادبیات). چاپ دوم، تبریز: فروغ آزادی.
- حجازی، طه. (۱۳۶۴) جلال رسولی در طول شب. یادنامه جلال آل احمد، به کوشش علی دهباشی، چاپ اول. تهران: پاسارگاد.
- خسروی؛ اشرف؛ زارعی، فخری. (۱۳۹۷) «نقد جامعه‌شناختی داستان سه‌تار جلال آل احمد با رویکردی به خلاقیت نویسنده و شگردهای زیبایی‌شناختی داستان». فنون ادبی، سال دهم، پاییز، شماره ۳ (پیاپی ۲۴)، ۶۵ - ۷۸.
- دانشور، سیمین. (۱۳۶۴) شوهر من جلال. یادنامه جلال آل احمد، به کوشش علی دهباشی، چاپ اول. تهران: پاسارگاد.
- رضی، داود؛ عمرانی دهکهان، سجاد؛ دارایی‌زاده، علی. (۱۳۹۲) «رویکرد جامعه‌شناختی به نقد ادبی (با تأکید بر ساخت‌گرایی تکوینی لوسین گلدمن)». هفتمین همایش پژوهش‌های زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه هرمزگان.
- زرافا، میشل. (۱۳۸۶) جامعه‌شناسی ادبیات داستانی (رمان و واقعیت اجتماعی). چاپ اول. ترجمه نسرین پروینی. تهران: سخن.

زرین کوب، عبدالحسین. (۱۳۷۴) *آشنایی با نقد ادبی*. چاپ سوم. تهران: سخن.

زرین کوب، عبدالحسین. (۱۳۷۵) *روزگاران دیگر (از صفویه تا عصر حاضر)*. چاپ اول. تهران: سخن.

عسگری حسنکلو، عسگر. (۱۳۸۷) *نقد اجتماعی رمان معاصر فارسی با تأکید بر ده رمان برگزیده*. چاپ اول.

تهران: فرزانه.

عصام، معصومه. (۱۳۵۳) *جامعه‌شناسی در ادبیات*. تهران: انجمن دانشجویان دانشگاه تهران.

علی‌پور گسگری، بهناز. (۱۳۹۴) *نقد و بررسی سنگی بر گوری دغدغه مرگ در اعترافات آل احمد. نامه*

فرهنگستان، دوره ۱۴، شماره ۴، ۱۳۹-۱۴۷.

غلام، محمد. (۱۳۸۳) «جامعه‌شناسی رمان معاصر فارسی». *دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تربیت معلم*

تهران، شماره ۴۵ و ۴۶، صص ۱۴۰-۱۸۸.

قادری، فاطمه؛ کیانی، مریم؛ کاظمی زهرانی، مرضیه. (۱۳۹۵) «بررسی تطبیقی مضامین اجتماعی در رمان

ابن‌الفقییر اثر مولود فرعون و داستان مدیر مدرسه اثر جلال آل احمد. *کاوش‌نامه ادبیات تطبیقی*، سال ۶،

شماره ۲۴، ۱۱۹-۱۴۰.

کاویانی، حسین؛ موسوی، اشرف‌السادات. (۱۳۸۰) «بررسی روانشناختی کتاب *سنگی بر گوری جلال آل احمد*

۱۳۶۰». *باروری و ناباروری*، دوره ۲، شماره ۴، ۴-۱۳.

گلدمن، لوسین. (۱۳۸۰) *جامعه، فرهنگ، ادبیات*. چاپ دوم. ترجمه محمدجعفر پوینده. تهران: چشمه.

گلدمن، لوسین. (۱۳۷۱) *جامعه‌شناسی ادبیات (دفاع از جامعه‌شناسی رمان)*. چاپ اول. ترجمه محمدجعفر

پوینده. تهران: هوش و ابتکار.

گلدمن، لوسین. (۱۳۸۱) *جامعه‌شناسی ادبیات (دفاع از جامعه‌شناسی رمان)*. چاپ اول. ترجمه محمدجعفر

پوینده. تهران: چشمه.

گلدمن، لوسین. (۱۳۹۰) «جامعه‌شناسی ادبیات». *مجموعه مقالات درآمدي بر جامعه‌شناسی ادبیات*. گردآوری و

ترجمه محمدجعفر پوینده، چاپ دوم. تهران: نقش جهان.

معبودی، فرحناز؛ مؤذنی، علی محمد. (۱۳۹۷) «نقد اجتماعی سیاسی رمان *بادبادک‌باز* به روش ساخت‌گرایی

گلدمن». *متن‌پژوهی ادبی*، سال ۲۲، شماره ۷۵، ۱۰۵-۱۲۸.

نظری چروده، احمدرضا. (۱۳۸۸) جامعه‌شناسی طنز حافظ. *دانشنامه*، شماره ۷۴، ۱۱۵-۱۳۳.

ولک، رنه؛ وارن، آوستن. (۱۳۷۳) *نظریه ادبیات*. چاپ اول. ترجمه ضیاء موحد و پرویز مهاجر. تهران: علمی و فرهنگی.

یاحقی، محمدجعفر. (۱۳۷۶) *چون سبوی تشنه (ادبیات معاصر فارسی)*. چاپ چهارم. تهران: جامی.

References

Al Ahmad, J. (2006). *A Stone on a Grave*, 3rd Edition, Tehran: Jamehdaran. (In Persian).

Al Ahmad, Sh. (1997). *Jalal az Cheshmeh Baradar*, 2nd Edition, Tehran: Badiheh. (In Persian).

Alipour Gaskari, B. (2015). A Stone Critique on the Tomb of the Concern of Death in the Confessions of Al Ahmad, *Letter from the Academy*, 14(4), pp. 139-147. (In Persian).

Asgari Hassankloo, A. (2008). Social Critique of Contemporary Persian Novel with Emphasis on Ten Selected Novels, 1st Edition, Tehran: *Farzan Publications*. (In Persian).

Daneshvar, S. (1985). *My husband Jalal*, in the Memoirs of Jalal Al Ahmad, by Ali Dehbashi, 1st Edition, Tehran: Pasargad Publications. (In Persian).

Goldman, L. (2001). *Society, Culture, Literature*, translated by Mohammad Jafar Pooyandeh, second edition, Tehran: Cheshmeh Publications.

Goldman, L. (1992). *Sociology of Literature* (Defense of Sociology of Novel), translated by Mohammad Jafar Pooyandeh, 1st Edition, Tehran: Hoosh Va Ebtekar
Goldman, L. (2002). *Sociology of Literature* (Defense of Sociology of Novel), translated by Mohammad Jafar Pooyandeh, 1st Edition, Tehran: Cheshmeh.

Goldman, L. (2011). *Sociology of Literature*, in a collection of introductory articles on the sociology of literature, compiled and Translated by; Mohammad Jafar Pooyandeh, second edition, Tehran: Naghsh-e Jahan Publications.

Hejazi, T. (1985). *Jalal Rasooli during the night*, in the memoirs of Jalal Ale-Ahmad, by Ali Dehbashi, first edition, Tehran: Pasargad Publications. (In Persian).

Issam, M. (1974). *Sociology in Literature*, Tehran: Anjoman Daneshjooyan Daneshgah Tehran. (In Persian).

- Kaviani, H., Mousavi, A. (2001). Psychological Study of the Stone Book on the Grave of Jalal Al Ahmad 1981, *Fertility and Infertility*, 2(4), 4-13. (In Persian).
- Khosravi; A., Zareie, F. (2017) "Sociological Criticism of "Setar" by Jalal Al-Ahmad with an Approach to the Author's Creativity and the Story's Aesthetic Techniques". *Literary Techniques*, 10(3), pp.65-78.
- Maboudi, F., Moazeni, A. (2018). Socio-political critique of the Kite Novel Goldman's Constructivist Method, *Literary Research*, 22(75), 105-128. (In Persian).
- Nazari Cherodeh, A. (2009). *Sociology of Hafez Comedy*, Encyclopedia, No. 74, 115-133. (In Persian).
- Parsanasab, M. (2008). *Sociology of Persian Literature from the Beginning to 1978*, First Edition, Tehran: The Organization of Studying and Editing Humanities Books of Universities (Samt Publications). (In Persian).
- Qaderi, F; Kiani, M., Kazemi Zahrani, M. (2015). A Comparative Study of Social Themes in Ibn Al-Faqir's Novel by the Son of Pharaoh and the Story of the School Principal by Jalal Al-Ahmad, *Journal of Comparative Literature*, 6(24), 119-140. (In Persian).
- Qolam, M. (2004). *Sociology of Contemporary Persian Novel*, *Faculty of Literature and Humanities*, Tarbiat Moalem University, Tehran, 140-188. (In Persian).
- Razi, D; Omrani Dehkahan, S., Daraeizadeh, A. (2013). Sociological Approach to Literary Criticism (with Emphasis on Lucien Goldman's Developmental Constructivism), in the 7th Conference on Persian Language and Literature Research, Hormozgan University. (In Persian).
- Scarpit, R. (1997). *Sociology of Literature*, Translated by; Morteza Katoubi, 2nd Edition, Tehran: Sazman Motalee Va Tadvin Kotob Oloum Ensani Daneshgaha (Samt Publications).
- Torabi, A. (2001). *Sociology of Persian Literature (Sociology in Literature)*, 2nd Edition, Tabriz: Forough Azadi. (In Persian).
- Volk, R., Warren, A. (1994). *Theory of Literature*, translated by Zia Movahed and Parviz Mohajer, first edition, Tehran: Elmi Va Farhangi.
- Yahaqi, M. (1997). *Chun Sabavi Tashneh (Contemporary Persian Literature)*, 4th Edition, Tehran: Jami. (In Persian).

Zarafa, M. (2007). *Sociology of Fiction (Novel and Social Reality)*, Translated by; Nasrin Parvini, 1st Edition. Tehran: Sokhan Publications. (In Persian).

Zarrinkoob, A. (1995). *Introduction to Literary Criticism*, Third Edition, Tehran: Sokhan. (In Persian).

Zarrinkoob, A. (1996). *Other times* (from Safavid to the present age), first edition, Tehran: Sokhan Publications. (In Persian).